

بررسی تأثیر ایمان بر زندگی فردی از نگاه قرآن و روان شناسی

استاد راهنما: سمانه امرایی

نویسندگان: کبری هادیان فر، سمیه قدم پور

مدرسه علمیه فاطمه الزهرا ^{سلام الله علیها} شهرستان کوهدشت

استان لرستان

چکیده

ایمان به لحاظ لغوی، تصدیق و اعتقاد قلبی به کسی یا چیزی است و از نظر اصطلاحی نیز به معنای اعتقاد و باور قلبی به خدا و روز قیامت است ایمان در همه حوزه‌های زندگی انسان حضوری جدی و نقش بسیار مهمی دارد در حوزه باورها و اعتقادات قلبی در روح و روان و نیز جسم انسانها تأثیری مستقیم دارد از آنجایی که انسان در زندگی خود با گرفتاری‌های زیادی روبه‌رو است مطمئن‌ترین راه برای رهایی از این مشکلات اعتقاد و ایمان واقعی به خداوند متعال است و در نهایت آنچه که میتوان آنرا به عنوان زیبا ترین ارزش ایمان به خدا دانست این است که ایمان مایه آرامش روحی و جسمی شده است و با اطمینان خاطر از اینکه هیچ عمل انسانی بی‌پایه نخواهد بود هدف و مسیر درست زندگی انسان روشن و مشخص میگردد در این نوشتار با استفاده از روش کتابخانه‌ای به جمع‌آوری مطالب پرداخته شده و به روش توصیفی در قالب مقاله حاضر نگارش یافته است ایمان سرنوشت ساز ترین مسئله در نظام زندگی هر انسانی است بنا براین وجود ایمان راههای دستیابی به آن از جمله اموری است. ما که میتواند راهنمای هراسانی باشد.

کلید واژه‌ها: ایمان، سلامت روان، روح، روان شناسی

مقدمه

ایمان یک گرایش قلبی و وابستگی فکری و اعتقادی و روحی به یک موجودی برتر یعنی آفریدگار عالم هستی است. از آنجایی که انسان در زندگی خود با مشکلات و گرفتاری های بسیار زیادی روبه رو است بسیاری از روان شناسان نیز به این نتیجه رسیده اند که تنهاروزه ای که میتواند آلام و نارا حتیهای او را تسکین دهد ایمان به خدا و اعتقاد به یک مبدا و یک قدرت مافوق بشری و انسانی است. با توجه به اهمیت مسئله ایمان جهت نیل به اهداف الهی و انسانی و همچنین سلامت افراد اعم از جسمانی و روانی و نیز ایمان به آفریدگار جهان هستی به عنوان مهمترین نیاز بشر قابل تامل است در مورد موضوع تاثیر ایمان در زندگی فردی از نگاه قرآن و روان شناسی تاکنون مقاله ای نگاشته نشده است و آثار مشابه تنها به بررسی نقش ایمان در زندگی پرداخته اند به عنوان مثال مقاله "نقش ایمان در سلامت روان" نوشته آذر زارعی - مهرناز گلی نگاشته شده است که در این ادامه مقاله با رویکرد قرآنی-روایی به بررسی نقش ایمان در سلامت روان پرداخته و رابطه ایمان بر سلامت جسمانی و روانی را مطرح میکند و نیز مقاله دیگری با عنوان نقش ایمان به خدا و آخرت در زندگی انسان نوشته سید محمد کاظم میرباقری نگاشته است که در این مقاله به نقش ایمان و آخرت در زندگی فردی و اجتماعی پرداخته است وجه تمایز اثر حاضر با آثار مشابه در این است که به صورت توانمند به بررسی نقش ایمان در زندگی فردی پرداخته اند این در حالی است که آثار مشا به تنها پیرامون ایمان از نگاه قرآن سخن گفته اند. این نوشتار در صدد دستیابی به پاسخ مناسب برای این پرسش است که ایمان چه نقشی در زندگی انسان ایفا میکند که با استفاده از روش توصیفی به این پرسش پاسخ گفته شده است.

(۱) مفهوم شناسی؛

در ابتدا به تبیین و بررسی عناوین کاربردی که در این نوشتار وجود دارد، پرداخته می شود از این رو واژه هایی مانند ایمان، روح، سلامت روان و روان شناسی را مورد بررسی قرار می دهیم

الف) ایمان

مصدر باب افعال، از ریشه (ا م ن) به معنای ایجاد اطمینان و آرامش در قلب خویش به دیگری است. مقائیس الغه، ج ۱، ص ۱۳۳. تصدیق کردن خبر کسی بر اثر اطمینان یافتن از صحت و عدم کذب آن و از بین رفتن ترس، اضطراب و وحشت از دیگر معانی کاربردی آن است. لسان العرب، ج ۱، ص ۲۲۳-۲۲۷. و نیز به معنای اعتقاد و تصدیق قلبی به خدا، روز قیامت، کتب آسمانی، ملائکه و به تعبیری امور غیبی است. راغب در مفردات نوشته است: "امن" در اصل به معنای آرامش نفس و از بین رفتن بیم و هراس است و ایمان به معنای پذیرش و گردن نهادن نفس به سوی حق است. راغب، المفردات، ص ۲۱. از نظر ابن فارس ماده امن بر دو معنای نزدیک به هم دلالت دارد، او در این باره می گوید؛ همزه، میم و نون دو معنای نزدیک بهم دارند، یکی از آن دو به معنای امانت است که متضاد خیانت است یعنی آرامش دل، و دیگری به معنای تصدیق است و این دو معنا نزدیک به هم هستند. (معجم مقائیس، ج ۱، ص ۱۳۳).

بنابراین مفهوم ایمان، آرامش جان و تصدیق قلبی است که دو معنای نزدیک به هم هستند. مراد از تصدیق باور یک حقیقت و گواهی دادن بر درستی آن است، انسان زمانی که به یک حقیقت را باور می کند و بر درستی آن گواهی می دهد که نسبت به آن اطمینان داشته باشد و دلش نیز آرام بگیرد و پس از آن دل به حقانیت به مطلبی آرامش پیدا کرد سپس به درستی آن نیز اعتراف می کند. خلیل بن فراهیدی، مفهوم لغوی ایمان را تصدیق دانسته است که در مقام ذکر شاهی بر این معنا، به قرآن تمسک کرده است. از این رو ایمان آوردن به یک امر به معنای تصدیق و گواهی دادن بر درستی آن است. کتاب العین، ج ۸، ص ۳۸۹. در تعریف دیگری نیز ایمان به این معنا به کار رفته است: ایمان از ماده (امن) و مصدر باب افعال به معنای اعتقاد، و اطمینان قلبی کامل و روشن به یک مطلب، شخص، فکر یا یک مسلک و دین است. کلام

جدید ، ص ۲۸۲. شیخ طبرسی صاحب تفسیر مجمع البیان ایمان را چنین معنا می کند؛ ایمان ، تصدیق جمیع ان چیزهایی است که خداوند تصدیق آنها را واجب نموده است. (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۲۳۸)

از دیگر معانی ایمان، ایمان عبارت است از جای گیر شدن اعتقاد در قلب که از امن گرفته شده است . گویی مومن به آنچه بدان ایمان پیدا کرده است امنیت و مصونیت می یابد و در آن مورد دچار شک و تردید نمی شود چرا که شک و تردید آفت اعتماد است. (بحار الانوار، ج ۶۶، ص ۶۸).

مفهوم ایمان از نگاه متکلمان اسلامی و غربی. مفهوم ایمان از نگاه علامه طباطبایی: از نگاه علامه ایمان صرف ادراک نیست بلکه عبارت است از پذیرایی و قبولی محض از ناحیه نفس نسبت به آنچه که درک کرده است، قبولی که موجب می شود در برابر آن ادراک و آثاری که اقتضاء می کند تسلیم شود. طباطبایی ، المیزان، ج ۱۱، ص ۱۲۸. مفهوم ایمان از نگاه سید مرتضی؛ ایمان، تصدیق قلبی است یعنی اگر کسی به خدا و به آنچه که معرفت ان لازم کرده تصدیق می کند مومن است و نیازی به اقرار زبانی هم نیست. ایشان در ادامه می فرماید؛ ایمان ، اعتقاد و باور قلبی کامل به یک موضوع و یا یک حقیقت است، باوری که شوق حقیقت را در انسان ایجاد می کند؛ پس اگر کسی به دانسته های خویش ایمان داشته باشد ، عمل به آنها نیز به همراه آن خواهد آمد. (سید مرتضی، الذخیره، ص ۵۳۸).

مفهوم ایمان از نگاه پل تیلیش؛ از نگاه او ، ایمان حالت دلبستگی نهایی آدمی و غایت قصوای او است . از نظر او چیزی غایت قصوا است که معنا بخش زندگی ما باشد و واقعیت و هدف زندگی ما در گرو آن باشد . غایت قصوا فقط یک چیز است و آن وجود واجب الوجود است که معنا و واقعیت زندگی ما در گرو اوست و از این رو می تواند متعلق دلبستگی نهایی باشد . وی زندگی دینی را چیزی بیش از هدایت ، احساسات ، و گرایش ها به سوی امری واحد می داند. او شرط ایمان و زندگی دینی را تعلق و وابستگی نهایی به واقعیتی که فراتر از ما و متعالی تر از ما است، می داند. (جوادی، نظریه ایمان در عرصه قرآن و کلام، ص ۴۴).

تیلیش، ایمان را به این معنا غایت قصوا می داند که راهی است برای سامان دادن به تجارب و فعالیت های بشری در جهت خضوع و تسلیم شدن در برابر خداوند و همچنین قبول اینکه او او اساس مطلق هستی است در نهایت حاصل گفتار او ، این است که ایمان به دست آوردن چیزی نیست بلکه ایمان ، تنها توجه کردن به چیزی است که درون آدمی است ، آگهی به ذات، وابسته انسان است نوعی وابستگی که همه وجود آدمی را از سرشار می کند. (همان ، ص ۴۵).

ب) روان شناسی

روان شناسی در اصطلاح علمی است که با استفاده از روش علمی به پژوهش و مطالعه روان (ذهن) فرآیند های ذهنی و رفتار در موجود زنده می پردازد . به عبارت دیگر ، روان شناسی به مباحث و رفتار و فرآیند های روانی می پردازد که منظور از فرآیند های روانی، مباحثی همانند احساس، ادراک، اندیشه ، تفکر، شخصیت، هیجان، انگیزش و حافظه است. (فراهانی، روان شناسی، ص ۸).

ج) روح

برای روح معانی مختلفی ذکر شده است که برخی روح را همان نفس و حقیقت هر چیزی می دانند و برخی دیگر آن را به معنی چیزی که موجب تحرک، زندگی و وسیله جلب منافع و دفع ضررها است ، معرفی کردند. خلیل در العین می نویسد که " روح" همان نفس است که بدن به وسیله آن زنده است . فراهیدی، العین، ص ۲۹۱. راغب در مفردات ذکر کرده که (رُوح و رَوح) در اصل به یک معنا است و آن چیزی است که موجب حیات، زندگی و تحرک است که به وسیله آن منافع جلب و ضررها است. (راغب، المفردات، ص ۳۶۹). سلامت روان، یک حالت بهینه‌ی ذهنی است که فرد را قادر می‌سازد با استرس روزمره‌اش مقابله کند، توانمندی‌های خود را بشناسد، عملکرد شغلی و تحصیلی خوبی داشته باشد و بتواند با جامعه ارتباط بگیرد. (مقاله دکتر مهدی امینی . ۱۳ شهریور ۱۴۰۲ سایت ایشان)

۲) آثار ایمان در زندگی فردی از نگاه قرآن

ایمان به خدا و حقایق غیبی آثار و برکاتی دارد که هم در زندگی دنیا و هم در حیات پس از مرگ آشکار می شود . گستره آثار ایمان به اندازه ایی است که جنبه های مختلف شخصیت مومن را فرا می گیرد و او را از دیگران متمایز می سازد . رفتارهای فردی، خانوادگی و اجتماعی مومن، در اثر ایمان به رشد و کمال می رسند و او را از جنبه روحی و روانی شخصیتی استوار و آرام می سازد. او در سایه ایمان به خدا و باور به روز جزا ، از سلطه طاغوت ها و بردگی صاحبان زور ، رهایی می یابد و زندگی اش هدفمند و پر ارزش می گردد. و هنگامی که ایمان خود را با عمل صالح همراه می سازد . خداوند او را با حیات طیبه و پاک جان می بخشد و به سعادت و کامیابی مادی و معنوی می رساند. به این ترتیب آثار و برکات ایمان در سعادت و خوشبختی انسان ، بی بدیل است و انسان جزء از طریق ایمان به خدا و پذیرش حقایق غیبی به آنها دست نخواهد یافت. حال به بررسی برخی از آثار ایمان در زندگی فردا از نگاه قرآن پرداخته می شود.

پاکسازی جان انسان از آلودگی های اعتقادی ، اخلاقی و عملی است پیامبر خدا در احادیث مختلفی نیز بر این مطلب تاکید نموده است .ایشان فلسفه بعثت خود را کامل ساختن خُلق و خوی کریمانه بیان کرده و اساس برنامه الهی خویش را دعوت به صفات نیک و ترویج اخلاق پسندیده بیان مطرح می کند. الامالی، طوسی، ص ۵۹۶، ح ۱۲۳۴.

بنابراین از آنجایی که ایمان ، انسان را به اخلاق نیکو و پسندیده دعوت می کند، کسی که ندای پیامبر را لبیک بگوید و ایمان آورد، باید صفات و اخلاق نیکو در رفتارش نمایان گردد.به عبارتی دیگر ایمان حقیقی با خلق و خوی نیکو همراه است و از آن جدا نمی شود.

۳)تاثیر ایمان در زندگی فردی از نگاه روان شناسان غرب

یکی از محوری ترین عناصر ادیان ، ایمان است .به طوری که نمی توان نقش بنیادین آن را در شکل گیری باورهای دینی نادیده گرفت.پرداختن به مسئله ایمان، از اصلی ترین مباحث متکلمان ادیان بزرگ به شمار می رود. در اینجا به نظرات برخی از روان شناسان غرب در باب تاثیر ایمان در زندگی فردی اشاره می کنیم: ویلیام جیمز فیلسوف و روان شناس و پزشک آمریکا است او نویسنده کتاب گونه های تجربه دینی ، و مقاله "انواع تجارب مذهبی" در سال ۱۹۰۲ می گوید : در مورد تاثیر اعتقادات دینی بر سلامت روان ، آن است که ایمان به خدا و نگرش مذهبی نیروی خارق العاده ایی را به وجود می آورد و نوعی قدرت معنوی به انسان می بخشد که او را در تحمل سختی ها و مشکلات یاری می کند و از نگرانی هایی که بسیاری از مردم به آن مبتلا هستند ، او را دور می کند .از نگاه ویلیام جیمز، ایمان بدون شک، موثرترین درمان اضطراب است و فقدان ایمان یک زنگ خطری است که شکست انسان رادر برای سختی ها و مشکلات زندگی هشدار می دهد .

ویلیام جیمز باورهای دینی و اعمال مذهبی را دارای چنین آثار مشهودی میداند : " دعا ' نماز ' و یا به عبارت دیگر ، اتصال با روح عالم خلقت ، خدا ' یا نظم کائنات همه اینها کاری اثر بخش است و نتیجه آن ایجاد یک جریان قدرت و نیرویی است که به طور محسوس دارای آثار مادی و معنوی است.زندگی یعنی) حیات دینی) ، رحمت محض است یک اطمینان و آرامش باطنی ایجاد می شود که نتیجه آن در ارتباط با دیگران احسان و خوبی و عواطف درونی است .ویلیام جیمز، دین و روان، ص ۲۴۰. ویلیام جیمز در جای

دیگری می گوید: دین بزرگترین دلبستگی زندگی من است. ایمان واقعی، یک فرآیند شخصی و قلبی است و شامل باورها، ارزش ها و مفاهیمی است که به طور مستقیم با زندگی انسان سرو کار دارند. ایمان، انسان را به سمت دریافت حقایق و وفاداری نسبت به ممنوع می کشاند و این حق را به او می دهد که متناسب با شرایط محدود زندگی، حقایق را دریافت می کند. ویلیام جیمز، گونه های تجربه دینی، ص ۱۰۹.

از دیگر فیلسوفان و روان شناسان غرب، دکارت است، او فیلسوف عقل گرای قرن ۱۷ است که در این باره می گوید؛ من از حقیقتی نامتناهی و دانا و توانا که خود من و هر چیز دیگری که به وسیله او خلق شده ایم تصویری دارم. این تصور نمی تواند از خودم باشد، زیرا من موجودی متناهی هستم و این تصور از هیچ موجود متناهی دیگری هم نیست. بنابراین این تصور از یک موجود نامتناهی است، و تنها او می تواند چنین ادراکی را به من بدهد. (خرمشاهی، خدا در فلسفه، ص ۷).

خدا در فلسفه دکارت شان وجودی ندارد بلکه دارای شانی معرفت شناختی است. در نظام فلسفی دکارت، خدا منتسب به فکر انسان است، هم از حیث مبدا بودن فکر انسان در اثبات خدا و هم اینکه در فلسفه دکارت خدا از دیدگاه معرفت شناختی مطرح است تا اینکه از دیدگاه وجود شناختی باشد. مراد دکارت از کلمه "خدا" جوهری نامتناهی است، تغییر ناپذیر، قائم به ذات، عالم مطلق، قادر مطلق، که خود من و هر چیزی که وجود داشته باشد را آفریده است. جعفر هاشملو، تصور خدا خدا پنداره 'فلسفه دین، ۱۴۰۰.

نظریه توماس آکویناس؛ توماس، فیلسوف و حکیم الهی است و عضو فرقه دومینیکی که در اصول و مسائل فلسفی متعددی متأثر از فیلسوفان مسلمان به ویژه ابن سینا است. از مهمترین آثار او می توان به "جامع الهیات"، "جامع در رد کافران"، "رساله درباره وجود و ماهیت اشاره کرد. ایمان در نظر او تصدیقی است که مومن از روی "شواهد ناقص" بر اساس اراده و اختیار خود به آن روی می آورد و به امور غیبی نیز تعلق دارد. وجود قید "شواهد ناقص" برای این است که عنصر ایمان به صورت ضد عقلانی فاقد مدرک نیست و به مرتبه علم و درجه یقین بالاتر نمی رسد. از نظر او، ایمان بین گمان و علم قرار دارد. گمان اعتقاد بدون شواهد و دلیل است، به همین خاطر احتمال خطا و اشتباه در آن وجود دارد و علم نیز اعتقاد مبتنی بر شواهد کافی است از این رو یقینی است. ایلخانی، تاریخ فلسفه در قرون وسطی و رنسانس، ص ۳۹۸-۴۰۰.

او در مورد ارتباط بین ایمان و عقل می گوید؛ عقل و ایمان انسان را به سوی حقیقتی واحد هدایت می کند و از این رو، میان ایمان و فلسفه راستین هیچ تعارضی وجود ندارد. او در ادامه می گوید؛ حقیقت، حقیقت را نفی نمی کند اما از آنجایی که عقل انسان خطاپذیر است و تحت تاثیر اوضاع و احوال ممکن است در تشخیص حقیقت، دچار خطا و اشتباه شود، در صورت بروز اختلاف میان حکم دین و رای عقل، باید به

حکم دین عمل کرد و رای عقل را تصحیح کرد. ایمان حجت تام دارد و عقل نمی تواند احکام آن را نقد کند ، عقل تنها می تواند تا اندازه ایی محتوای ایمان را توضیح دهد. (برئییه، تاریخ فلسفه قرون وسطی و دوره تجدد، ص ۲۰۶).

نظریه پل تیلیش؛ پل الهی دان ، روان شناس و فیلسوف آلمانی تبار مشهور و بزرگترین متکلم قرن بیستم آمریکا است. او در باره ایمان می گوید؛ ایمان حالت دلبستگی نهایی و غایت قصوای او است . از نظر او چیزی غایت قصوا است که معنا بخش زندگی ما باشد و واقعیت و هدف زندگی ما در گرو آن باشد. از نگاه تو غایت قصوا فقط یک چیز است و آن وجود واجب الوجود است که معنا و واقعیت زندگی ما در گرو آن است از این رو می تواند متعلق دلبستگی نهایی باشد . وی زندگی دینی را چیزی بیش از هدایت، احساسات و گزارش ها به سوی امری واحد می داند. او شرط ایمان و زندگی دینی را تعلق و دلبستگی نهایی به واقعیتی که فراتر از ما است، می داند .

تیلیش ایمان را به این معنا غایت قصوا میداند که راهی است برای سامان دادن ب تجاری و فعالیت های بشری در جهت خضوع و تسلیم در برابر خدا و قبول اینکه او اساس مطلق هستی است و اینکه روزی از طریق ارتباط حضوری با او به موجودیت خود تحقق بخشد. ماحصل گفتار تیلیش این است که؛ ایمان به دست آوردن چیزی نیست ، ایمان تحصیل معرفتی که وجود ندارد ، نیست. ایمان تنها توجه کردن به چیزی است که درون آدمی است .ایمان آگهی به ذات وابسته انسان است نوعی وابستگی که همه وجود آدمی را از آن سرشار می کند. ایمان زدودن غفلت از چیزی است که خود دارد . تیلیش اگر چه به ارتباط حضوری با خداوند اشاره کرده است اما از این نکته غافل شده است که در پدیده ایمان نقش عقل را نباید نادیده گرفت.

نتیجه

از آنجایی که انسان موجودی عجیب و پیچیده است و امروزه مشکلات اصلی در فراروی این آفریده الهی مربوط به روح و روان اوست که هر چند وقت یکبار این مشکلات در زندگی او ظهور می یابد و او از حل این مشکلات عاجز و ناتوان است . مطمئن ترین راه برای رهایی از این مشکلات روی آوردن به اعتقادات و باورهای دینی و ایمان به خداوند متعال است .ایمان به خدا و حقایق غیبی آثار مهمی دارد که هم در دنیا و در حیات پس از مرگ آشکار می شود. گستره آثار ایمان به اندازه ایی است که جنبه های مختلف شخصیت مومن را فرا می گیرد و او را از دیگران متمایز می سازد. رفتارهای فردی، اجتماعی مومن در اثر ایمان به رشد و کمال می رسند و او را از جنبه های مختلف شخصیتی استوار و آرام پیدا می کند. او در سایه ایمان به خدا و باور به روز جزا از ناملایمات زندگی رهایی می یابد.مومن با ولایت خداوند ، آرامش دل و امنیت درونی را به جان خود هدیه می کند بنابراین آثار ایمان در سعادت و خوشبختی انسان بی بدیل است و انسان جزء از طریق ایمان به خدا به آنها دست نخواهد یافت.

منابع

• قرآن

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، چاپ اول، بیروت- لبنان، دارالفکر للطباعة والنشر والتوزيع، ۱۴۱۴ق.
۲. ادوین، ارثر برت، مبادی ما بعد الطبیعه علوم نوین، ترجمه سروش، چاپ دوم، تهران، انتشارات علمی - فرهنگی، ۱۳۷۴، ۳.
۳. ایلخانی، محمد، تاریخ فلسفه در قرون وسطی و رنسانس، تهران، سمت، ۱۳۸۳.
۴. برثیه، امیل، تاریخ فلسفه قرون وسطی و دوره تجدد، یحیی مهدوی، چاپ اول، تهران، انتشارات خوارزمی، ۱۳۸۰.
۵. جان هیک، فلسفه دین، بهزاد سالکی، چاپ دوم، تهران، ۱۳۷۲.
۶. جیمز، ویلیام، دین و روان، مهدی قائنی، چاپ دوم، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۵۶.
۷. جیمز، ویلیام، پراگماتیسم، عبدالکریم رشیدیان، تهران، انتشارات علمی- فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۳۹۹م.
۸. جوادی، محسن، نظریه ایمان در عرصه قرآن و کلام، قم، معارف، ۱۳۸۰.
۹. خسروپناه، عبدالحسین، کلام جدید، تهران، نشر معارف، ۱۳۳۷.
۱۰. خرمشاهی، بهاءالدین، خدا در فلسفه، ج ۱، چاپ چهارم، تهران، پژوهشکده علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۸.
۱۱. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، چاپ دوم، دمشق- بیروت، دفتر نشر الکتاب، ۱۴۰۴.
۱۲. سید مرتضی، الذخیره فی علم الکلام، قم، موسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۱.
۱۳. فراهانی، محمد تقی، روان شناسی، چاپ هفتم، تهران، چاپ و نشر کتابهای درسی، ۱۳۹۳.
۱۴. فراهیدی، خلیل؛ العین، بیروت، موسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۹۸۸.
۱۵. فارس، احمد، مقائیس اللغه: چاپ اول، لبنان- بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۲.
۱۶. طباطبایی، محمد حسین، المیزان، ج ۱، چاپ اول، بیروت- لبنان، موسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۹۷۳.
۱۷. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، ج ۱؛ بیروت- لبنان، دارالمعرفه، ۱۴۰۸.
۱۸. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، چاپ چهارم، بیروت، دار احیاء التراث، ۱۴۴۰.
۱۹. محمدی ری شهری، محمد، ایمان در قرآن، قم، موسسه علمی فرهنگی دارالحديث، ۱۳۹۶.